

Kankinimu gautų įrodymų leistinumas teismo procese

Justina Vasiliauskaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
3-čio kurso studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: justina.vasiliauskaite@tf.stud.vu.lt

Vaida Sviderskytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
3-čio kurso studentė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius
El. paštas: vaida.sviderskyte@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius: dr. Jurgis Bartkus

El. paštas: jurgis.bartkus@tf.vu.lt

Anotacija. Šiame darbe analizuojamas kankinimų taikymas kaip įrodymų gavimo priemonė skirtingais istoriniais laikotarpiais – nuo Viduramžių iki totalitarinių režimų bei šiuolaikinės teisės. Atskleidžiama kankinimų sampratos raida, jos transformacija keičiantis visuomenės struktūrai ir moralinėms normoms. Aptariami kankinimų taikymo motyvai, paplitimas, būdai bei pateikiamas gautų įrodymų vertinimas teisiniame procese. Šis straipsnis atskleidžia, kaip keitėsi požiūris į kankinimus pereinant nuo jų institucionalizuoto taikymo prie absoliutaus draudimo modernių tarptautinių žmogaus teisių standartų kontekste.

Pagrindiniai žodžiai: kankinimas, teismo procesas, viduramžiai, totalitarizmas, modernieji laikai.

This paper examines the use of torture as a means of obtaining evidence across different historical periods—from the Middle Ages to totalitarian regimes and contemporary legal systems. It explores the evolution of the concept of torture and its transformation alongside changes in societal structures and moral norms. The study discusses the motives, prevalence, and methods of torture, as well as the legal assessment of evidence extracted through such practices. The article reveals how attitudes toward torture have shifted from its institutionalized application to its absolute prohibition within the framework of modern international human rights standards.

Keywords: torture, judicial process, Middle Ages, totalitarianism, modern times.

Išvadas

Temos aktualumas. Kankinimas – viena seniausių ir kartu itin žiaurių priemonių, naudotų siekiant sužaloti, pažeminti ar priversti žmogų paklusti. Šiandien kankinimais gautų įrodymų leistinumą klausimas teismo procese nėra plačiai nagrinėjamas, tačiau jo aktualumas išlieka itin didelis. Šiuolaikinės geopolitinės įtampos, dažnėjančys kariniai konfliktai ir žmogaus teisių pažeidimai įvairiuose pasaulio regionuose skatina iš naujo permąstyti teisės principus, susijusius su įrodymų gavimu ir jų panaudojimu teisingumo sistemoje. Darbo aktualumas atsiskleidžia ne tik tuo, jog tai mažai nagrinėta tema Lietuvos teisėje, tačiau ir įžvelgiant paraleles tarp šiais laikais vykstančių įvykių ir praeities.

Tikslas. Šio darbo tikslas yra įvertinti kankinimų, kaip įrodymų gavimo būdo, priežastis, pagrindumą ir leistinumą teismo procese Viduramžių, XX amžiaus totalitarizmo laikotarpiu bei po Antrojo pasaulinio karo iki šių dienų susiformavusio požiūrio kontekste.

Objektas. Šio darbo objektas yra kankinimu gautų įrodymų leistinumą teismo procese. Tyrime analizuojant Viduramžių laikotarpį, totalitarinius režimus ir laikotarpį po Antrojo pasaulinio karo bus koncentruojamasi į Europos teisę, o tarptautinė teisė paskutinėje dalyje analizuojama tik siekiant atskleisti kankinimo sąvoką.

Uždaviniai:

- Įvertinti kankinimais gautų įrodymų leistinumą teismo procese Viduramžių laikotarpiu.
- Apžvelgti kankinimais gautų įrodymų leistinumą teismo procese XX amžiaus totalitarizmo laikotarpiu.
- Aptarti, kaip pasikeitė požiūris į kankinimais gautų įrodymų leistinumą teismo procese po Antrojo pasaulinio karo iki šių laikų.

Tyrimo metodai. Darbe buvo naudojamas istorinis metodas, nagrinėjant norminius teisės aktus bei teismo sprendimus, siekiant apžvelgti ir išnagrinėti kaip kito požiūris į kankinimais gautų įrodymų svarumą, racionalumą bei leistinumą teismo procese Viduramžiais, XX amžiaus totalitarizmo laikotarpiu bei po Antrojo pasaulinio karo iki šių dienų. Lyginamasis metodas buvo svarbus, bandant išgryninti susiformavusio požiūrio kismą ir siekiant prognozuoti, kaip požiūris į kankinimais gautų įrodymų leistinumą teismo procese gali formuotis ateityje. Įstatymų leidėjo ketinimų bei teleologinis metodai buvo pasitelkti, apžvelgiant, kokie motyvai skatino ar vis dar skatina taikyti kankinimus kaip priemonę išgauti įrodymus teismo proceso metu.

Darbo originalumas. Originalumas atsiskleidžia ne vien chronologiniu kankinimų instituto aprašymu, bet sistemine analize, kaip skirtingais laikotarpiais (Viduramžiais, totalitariniais režimais ir šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje) buvo vertinami kankinimais gauti įrodymai ir kokie teisiniai argumentai lėmė jų pripažinimą ar draudimą. Darbe dėmesys skiriamas kankinimams ne kaip socialiniam reiškiniui, o

kankinimais gautų įrodymų leistinumą aspektui. Originalumą taip pat lemia: lyginamoji trijų laikotarpių analizė, leidžianti nustatyti, kaip keitėsi kankinimų instituto legitimumo ir įrodomosios vertės samprata; EŽTT praktikos įtraukimas, siekiant parodyti tęstinumą tarp istorinių formų ir šiuolaikinio absoliutaus draudimo; kritinis žvilgsnis į pagrindinę problemą – ar istoriškai kankinimais gauti parodymai buvo laikomi teisiškai patikimais ir kodėl šiuolaikinėje teisėje jie laikomi absoliučiai neleistini.

Svarbiausi šaltiniai. Darbe buvo remiamasi norminiais teisės aktais, istoriniais šaltiniais bei akademinėmis publikacijomis. Nagrinėjant Viduramžių laikotarpį ypatingos reikšmės turėjo prof. dr. Jevgenij Machovenko, dr. Gintaro Šapokos bei užsienio autorių darbai, padėję suprasti ne tik teisinę įstatymų reikšmę, tačiau ir poveikį visuomenei. Atskleidžiant kankinimų pagrįstumą totalitarizmo laikotarpiu, labai svarbus šaltinis buvo Hannah Arendt knyga „Totalitarizmo ištakos“ bei dr. Arvydo Anušausko straipsniai apie sovietų vykdomą politiką. Taip pat yra nagrinėjama informacija iš Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus, kuris yra įsikūręs anksčiau buvusioje sovietinės saugumo tarnybos pastate. Didelę reikšmę kankinimo teismo procese analizei turėjo Klapperfeld muziejaus internetiniame puslapyje patalpinti duomenys, taip pat M. Lippman knyga „They shoot the lawyers Don't they?“. Suvokti po Antro pasaulinio karo iki šių dienų kankinimais gautų įrodymų instituto pasikeitimą bei kuriamo precedento esmę suprasti padėjo Europos Žmogaus Teisių Teismo formuojama praktika.

1. Kankinimais gautų įrodymų leistinumas teismo procese Viduramžių laikotarpiu

Viduramžių teisinė kultūra rėmėsi giliai įsišaknijusia Dievo valios samprata, todėl kankinimai atliko dvejopą funkciją: jie buvo naudojami prisipažinimui išgauti ir kaip atskira įrodymų rūšis, leidusi spręsti apie įtariamojo kaltę pagal kankinimo paliktas žymes. Dėl to būtent šiuo laikotarpiu formavosi teisiniai modeliai, kuriuose kankinimas tapo nuosekliai įtvirtinta teismo proceso dalimi.

Ankstyvaisiais Viduramžiais kankinimas glaudžiai siejosi su ordalijų institutu¹. Tačiau ordalijų sąvoka skirtinguose šaltiniuose aiškinama nevienodai. Remiantis prof. Jevgenijaus Machovenko pozicija, šiame darbe ordalijos suprantamos tik kaip teismo išbandymai, o ne kaip platesnis institutas, apimantis teisminę dvikovą ar ritualinę priesaiką².

Analizuojant kankinimų naudojimą skirtinguose teisiniuose laikmečiuose ir valstybėse, pirmiausia bus pažvelgta į germanų teisę, kurioje teismo išbandymuose nau-

¹ MACHOVENKO, J. (2013). *Teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras. p. 105.

² MACHOVENKO, J. (2007). *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia. p. 24.

dojami kankinimai buvo įtvirtinti kaip svarbi įrodymų rinkimo bei vertinimo sistemos dalis³. Toliau bus apžvelgiama Lenkų Tiesa, kurioje atsiskleis kankinimo procedūra (žr. 1.1 dalį). Vėliau bus aptarta kanonų teisė, Viduramžių laikotarpiu reikšmingą įtaką kankinimų institutui ir jos formuojami standartai, apžvelgiama IV Laterano susirinkime suformuluota pozicija dėl ordalijų ir po jos netrukus išleista popiežiaus Inocento IV bulė *Ad extirpanda*, įteisinusi kankinimo taikymą inkvizicijos procese (žr. 1.2 dalį).

1.1. Kankinimais gautų įrodymų leistinumas teismo procese Viduramžių laikotarpiu germanų teisėje ir Lenkų tiesoje

Pirmiausia, germanų gentinė visuomenė ypač tikėjo Dievo teismu kaip svarbiausia įrodymų rūšimi. Pagrindinės ordalijos buvo išmėginimai ugnimi ir vandeniu: pirmasis taikytas kilmingiesiems, antrasis – paprastiems žmonėms. V-VI amžių sandūroje sudarytame Salijų įstatyme reglamentuotas išmėginimas katiliuku⁴. Kaltinamasis privalėjo panardinti ranką į indą su verdančiu vandeniu; jei ranka stipriai nudegdavo ir blogai gyjo, tai buvo laikoma kaltės įrodymu⁵. Įdomu tai, kad tas pats įstatymas suteikė galimybę šalių susitarimu išpirkti ranką nuo katiliuko⁶, o tai rodo, jog nors teisinė visuomenė toleravo kankinimu gautus įrodymus, ji numatė ir alternatyvius įrodinėjimo būdus, kurie šiame darbe nebus išsamiai analizuojami.

Iš germanų teisės tradicijos žinoma ir kita ordalijos forma: tam tikru būdu surištą asmenį įmesdavo į vandenį. Jei jis iškildavo į paviršių – priešingai gamtos dėsniams – tai buvo laikoma kaltės ženklu, nes vanduo, laikytas švaria ir šventa substancija, nepriima kaltojo⁷. Nors šios ordalijos forma galėjo skirtis įvairiose valstybėse, pats išbandymas šaltu vandeniu buvo žinomas ir plačiai taikomas. Tokios ordalijos atspindėjo visuomenės tikėjimą, kad ugnis ir vanduo, kaip dieviškos stichijos, atskleis tikrąją tiesą, o nekaltojo apsaugą užtikrins pati dievybė⁸.

Kadangi ordalijos ir kankinimais gauti įrodymai buvo būdingi visai germanų teisei kultūrai, natūralu, kad jų pėdsakai ryškūs ir Lenkų tiesoje, skirtoje kryžiuočių teisėjams. Tikslaus kankinimo proceso aprašymo Viduramžiais nėra lengva rasti, nes dauguma senųjų teisės tekstų buvo skirti vietos teisėjams, kurie gerai žinojo paprotinę teisę ir prireikus galėjo pasitarti su procesą stebėjusiais gyventojais. Tačiau Lenkų

³ MAKSIMAITIS, M. (1998). *Užsienio teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.

⁴ Salijų įstatymas (1999), Iš: *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*, Vasiliauskas V. (sud.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 17-26.

⁵ MAKSIMAITIS, M. (1998). *Užsienio teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.

⁶ Salijų įstatymas (1999), Iš: *Užsienio teisės istorijos chrestomatija*, Vasiliauskas V. (sud.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 17-26.

⁷ MACHOVENKO, J. (2013). *Teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, p. 105.

⁸ ŠAPOKA, G. (1999). Ordalijos senovės teismo procese. *Jurisprudencija*, 14(6), 105-107.

tiesa išsiskiria tuo, kad ji buvo parengta kryžiuočių teisėjams, privalėjusiems teisti užimtuose kraštuose pagal jiems svetimą ir nežinomą lenkų teisę. Dėl to šiame šaltinyje itin nuosekliai užrašytas visas teismo procesas: jo eiga, procedūrinių veiksmų eiliškumas ir ordalijų atlikimo taisyklės⁹. Lenkų tiesoje detalai aprašytas išbandymas geležimi ir keli jo variantai. Viename jų nurodoma, kad geležies gabalai buvo dedami vieno žingsnio atstumu, o kaltinamasis turi žengti vieną žingsnį iki pirmos geležies, vėliau – po tris žingsnius per kiekvieną sekantį gabalą. Jei kuri nors kūno vieta nudegavo, buvo laikoma, kad asmuo nugalėtas¹⁰.

Apibendrinant darytina išvada, kad germanų teisės tradicijoje ir Lenkų tiesoje kankinimais gauti įrodymai buvo laikomi leistiniais, nes ordalijos buvo suvokiamos kaip Dievo valios ir tikrosios tiesos atskleidimo priemonė. Teismo išbandymai ugnimi ir vandeniu ne tik struktūriškai buvo įtvirtinti teisyne, bet ir praktiškai naudojami sudėtingoms byloms spręsti. Lenkų tiesa, kaip kryžiuočių teisėjams skirta lenkų paprotinės teisės užrašyta forma, ypač aiškiai atskleidžia kankinimų procedūrų detalumą ir jų reikšmę įrodinėjimo procese. Šie šaltiniai leidžia matyti, kad Viduramžiais kankinimas buvo integruota ir visuotinai pripažinta teismo proceso dalis.

1.2. Kankinimais gautų įrodymų leistinumas teismo procese Viduramžių laikotarpiu kanonų teisėje

Kanonų teisė yra itin svarbi tiriant kankinimais gautų įrodymų leistinumą Viduramžių laikotarpiu, nes būtent ji nulėmė esminius procesinės teisės pokyčius Vakaruose. Bažnyčia, turėjusi išskirtinę intelektualinę ir moralinę valdžią, formavo teisinius standartus, kurių laikėsi ne tik dvasinė, bet ir pasaulietinė valdžia.

Po Ketvirtojo Laterano susirinkimo, įvykusio 1215 m., buvo uždrausta dvasininkams dalyvauti teismuose, kuriuose taikomos ordalijos. Šis draudimas nulėmė ne tik ordalijų sistemos nykimą, bet ir esminį požiūrio į valdžios ir teisės pobūdį pokytį. Tai reiškė, kad kaltės nustatymas nebegali būti atiduotas Dievo sprendimui, o teisingumo įgyvendinimas turi būti patikėtas teisminei valdžiai¹¹. Nors Bažnyčia vis aktyviau kritikavo ordalijas teologiniu požiūriu, kaip matyti iš Ketvirtojo Laterano susirinkimo, vis dėlto įvairūs teisiniai šaltiniai rodo, kaip antai Pamedės teisyno normos, jog ordalijos Europoje buvo taikomos dar ilgus metus po draudimo. Ypač gyvybinga išliko išmėginimo vandeniu praktika, kuri buvo naudojama net dvasininkijos inicijuotose raganavimo bylose iki XVII a. vidurio¹².

⁹ MACHOVENKO, J. (2013). *Teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras. p. 110.

¹⁰ MACHOVENKO, J. (2013). *Teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras. p. 110.

¹¹ LANGBEIN, H.J. (1977). *Torture and the law of proof Europe and England in the ancient regime*. Čikaga: University of Chicago press. p. 3.

¹² MACHOVENKO, J. (2007). *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*. Vilnius: Justitia. p. 22-23.

Kadangi ne visada buvo įmanoma tiksliai nustatyti nusikaltimo aplinkybes vien liudytojų parodymais ar materialiais įrodymais, prisipažinimo reikšmė sparčiai augo. Tai lėmė, kad kankinimas tapo pagrindiniu būdu prisipažinimui išgauti. Popiežiaus Inocento IV įsakais kankinimai buvo pripažinti leistina įrodymų rinkimo priemone, o jų formos ir taikymo logika iš esmės nenutolo nuo ankstesnių ordalijų pobūdžio. Be to, kankinimas tapo ne tik įrankiu prisipažinimui išgauti, bet ir priemone identifikuoti kitus eretikus, taip dar labiau sustiprinant jo reikšmę inkvizicijos procese¹³.

Apibendrinant, analizė rodo, kad Ketvirtąjo Laterano susirinkimo sprendimai buvo lūžio taškas Viduramžių teisinėje kultūroje. Draudimas dvasininkams dalyvauti ordalijose palaipsniui panaikino Dievo teismo sampratą ir perkėlė kaltės nustatymo funkciją pasaulietinei teisminei valdžiai. Visuomenei atsisakius ordalijų, prisipažinimas įgijo išskirtinę reikšmę, o kankinimas tapo pagrindine priemone šiam prisipažinimui gauti. Šie pokyčiai rodo, kad Bažnyčia atliko lemiamą vaidmenį transformuojant Viduramžių teisinę sistemą ir nustatant naujas įrodinėjimo normas, kurios vėliau darė įtaką ir pasaulietinei teisei.

Taigi matyti, jog kankinimas teismo procese tiek ankstyvaisiais, tiek vėlyvaisiais Viduramžiais išliko leistina ir naudojama priemonė. Svarbiausias pokytis šio instituto taikyme buvo ne jo rezultatų vertinimas ir pripažinimas skirtingu laikotarpiu, o taikymo paskirtis. Ankstyvuojau laikotarpiu kankinimai pasirodė per ordalijų taikymą, o vėlesniais laikais, kaip viena iš priemonių prisipažinimui išgauti.

2. Kankinimais gautų įrodymų leistinumas teismo procese totalitarinių režimų laikotarpiu

Pasak filosofės Hannah Arendt, propaganda totalitarinėse valstybėse buvo galimai svarbiausias totalitarizmo įrankis bendradarbiaujant su netotalitariniu pasauliu, o teroras - pati totalitarizmui būdingos valdymo formos esmė¹⁴. Diktatoriškasis teroras buvo pakankamai žiaurus, kad užslopintų bet kokią politinį gyvenimą – atvirą ar slapta¹⁵. Diktatoriai, siekdami įgyti priverstinį visuomenės pripažinimą ir slopinti įvairius pasipriešinimus prieš valdžią ir jos vykdomą represinę valdymo formą, leido savo pavaldiniams vykdyti nežmoniškas bausmes ir naudoti tokias tardymo priemones teismo procese, kurios priversdavo įtariamuosius pripažinti savo veikas ar išduoti kitus asmenis, kurių elgesys kenkė okupacinei valdžiai. Kankinimas tapo neatskiriamas viso totalitarinio policijos ir teisinio aparato bruozas, naudojamas kiekvieną dieną, stengiantis priversti žmones kalbėti¹⁶ ir įbauginti tautiečius nuo siekio kovoti už lais-

¹³ SADOWSKI, P. (2023). Tortury w świetle bulli Ad extirpanda (1252) papieża Innocentego IV. *Miscellanea Historico-Iuridica*, XXII, z. 1, 435-454.

¹⁴ ARENDT, Hannah (2001). *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: „Tyto alba“ p. 341.

¹⁵ ARENDT, Hannah (2001). *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: „Tyto alba“ p. 320.

¹⁶ ARENDT, Hannah (2001). *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: „Tyto alba“ p. 436.

vę. Totalitarinio režimo prievartos aparato veikla buvo taip sutvarkyta, kad tūkstančiai žmonių į kalėjimus patekdavo vien dėl neatsargiai ištarto žodžio, o būdavo tardomi kaip aktyviausi pasipriešinimo organizatoriai¹⁷. Taigi XX a. kilusi totalitarizmo ideologija, pasižymėjusi teroru, įteisino kankinimus teismo procese siekiant išgauti naudingą informaciją ir nubausti pasipriešinimo dalyvius.

2.1. Kankinimų praktikos priežastys ir būdai įrodinėjimo procese Trečiojo Reicho laikotarpiu

Totalitarinėje Vokietijoje bei Vokietijos okupuotose teritorijose slaptoji A. Hitlerio valstybės policija (toliau - Gestapas) persekiojo žmones, kurie priešinosi nacistiniam režimui, sodino juos į kalėjimus, tardė ir kankinimais siekė išgauti tiek prisipažinimą, tiek parodymus apie kitus prieš režimą veikiančius asmenis. Gestapui buvo pavesta tiesioginė kova su reichu priešais – areštai, kratos, tardymai, bausmių vykdymas¹⁸. Pasak istoriko M. Przegiętka, nors vadinamiesiems „griežtesniems tardymams“ (vok. *Verschärfte Vernehmung*), kurie apėmė kankinimus, iš pradžių reikėjo argumentacijos ir specialaus leidimo iš Gestapo būstinės Berlyne, tačiau šie naudoti tardymo metodai buvo gana įprasti¹⁹ ir dažnai naudojami. Skirtingai nuo demokratinių valstybių teisėsaugos institucijų, kur teismai paprastai yra nepriklausomi nuo vykdomosios valdžios, Gestapas ne tik turėjo teisę laikinai suimti įtariamąjį tyrimo procedūroms, bet ir galėjo atimti laisvę be teismo nuosprendžio ir be būtinybės įrodyti kaltę²⁰. Taigi slaptoji valstybės policija turėjo įgaliojimus ne tik sulaikyti įtariamuosius, bet ir jiems skirti bausmes be teismo nuosprendžių.

Įtariamųjų apklausų metu gestapas veikė radikalai - tardymas trukdavo ir dieną, ir naktį, o naudojami metodai buvo itin žiaurūs - juos skirstyta į tris lygius. Pirmasis lygis buvo tardomojo įžeidinėjimai, grasinimai, trunkymai ranka, skausmingi surišimai virve bei šantažas. Antrasis lygis apėmė smaugimą, asmens pakabinimą ant virvės žemyn galva, plaukų rovimą. Trečiasis, pats nežmoniškiausias lygis, buvo žmogaus kankinimas ir kitokios prievartavimo priemonės demonstruojant tardomojo šeimos nariams²¹. Su-

¹⁷ ANUŠAUSKAS, Arvydas (2005). *Masiniai areštai ir kankinimai 1944 – 1953 m.* [interaktyvus] <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/A.-Anu%C5%A1auskas-%E2%80%9EMasiniai-are%C5%A1tai-ir...-44%E2%80%9353-m.-%E2%80%9C-LT-1.pdf>

¹⁸ BUBNYS, Arūnas (1997). *Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941-1944).* [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/Leidyba/1/arunas1.htm>

¹⁹ PRZEGIĘTKA, Marcin (2024). *Gestapo. The Third Reich's political police.* [interaktyvus] <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/english-content/105822,Gestapo-The-Third-Reichs-political-police.print>

²⁰ PRZEGIĘTKA, Marcin (2024). *Gestapo. The Third Reich's political police.* [interaktyvus] <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/english-content/105822,Gestapo-The-Third-Reichs-political-police.print>

²¹ Klapperfeld kalėjimas. Žr. daugiau oficialioje svetainėje [interaktyvus] <https://klapperfeld.de/en/permanent-exhibitions/history-of-the-former-police-prison-and-its-use-during-national-socialism-1886-1945/gestapo-interrogation-methods/>

imtuosius tardydavo, kankindavo ir šaudydavo žemesnio rango gestapininkai²². Tokia proceso tvarka buvo siekiama ne tik išgauti asmenų prisipažinimą apie padarytas veikas ar rinkti kitokią naudingą informaciją kovojant su nacistų oponentais, bet ir ugdyti paklusnumą diktatoriaus idėjoms, bauginti bei kontroliuoti visuomenę. Tendencingoje „Rudojoje knygoje“ apie teismo procesą Trečiojo Reicho laikotarpiu, kurią išleido Pasaulinis komitetas Vokietijos fašizmo aukų pagalbai, buvo pabrėžta, jog kaltinamieji, pažeidžiant įstatymą, buvo laikomi surakinti grandinėmis, jiems buvo atimta galimybė gauti laisvą ir nešališką teisinę pagalbą, jie buvo tardomi labai ilgą laiką be jokios galimybės ruošti savo gynybai²³.

Taigi, Trečiojo Reicho laikotarpiu kankinimai teismo procese buvo leistina ir dažnai naudojama priemonė išgauti totalitarinio režimo pavaldiniams vertingą informaciją iš įtariamųjų ar kaltinamųjų. Nežmoniškiems kankinimams vykdyti buvo pasitelkiama slaptoji valstybės policija, buvusi tiesiogiai pavaldi diktatoriškai valdžiai – tai patvirtina, jog Gestapo veiksmai buvo leistini ir teisėti nacistinėje Vokietijoje.

2.2. Kankinimų ištakos bei pagrįstumas renkant įrodymus sovietinėje teisinėje sistemoje J. Stalino valdymo laikotarpiu

J. Stalino valdymo metais pavojingi diktatoriaus režimui žmonės buvo persekiojami ir sulaikomi be teisėto pagrindo Vidaus liaudies reikalų komisariato (toliau - NKVD), kuris buvo atsakingas už terorą bei trėmimus. Sovietų praminti „liaudies priešai“ kėlė didžiausią pavojų siekiant kontroliuoti visuomenę, o jų gretose dažniausiai atsidurdavo politiniai veikėjai, buvusios nepriklausomos valstybės kariškiai, kunigai, intelektualai. „Liaudies priešai“, patekę į sovietinės valdžios akiratį, visi be išimties buvo sulaikomi saugumiečių ir susidūrė su tardymo procesu. Tardymo metodų arsenale kankinimai buvo pagrindinis metodas, kuriuo sovietiniai pareigūnai ne tik išgaudavo reikalingų žinių prievartai vykdyti, bet ir moraliai palauždavo tardomuosius²⁴. Nors tardymo skyrių darbuotojams kankinimai buvo įprastas, dažnai naudojamas metodas, tačiau jokių dokumentų apie kankinimus, apie kalinių nukankinimą ar sušaudymus nebuvo paliekama²⁵.

²² BUBNYS, Arūnas (1997). *Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941-1944)*. [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/Leidyba/1/arunas1.htm>

²³ LIPPMAN, Matthew. (1993). They Shoot Lawyers Don't They?: Law in the Third Reich and the Global Threat to the Independence of the Judiciary. *California Western International Law Journal*, Volume 23, Number 2, p. 264.

²⁴ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Masiniai areštai ir kankinimai 1944 – 1953 m.* [interaktyvus] <https://www.komisija.lt/wp-content/uploads/2016/06/A.-Anu%C5%A1auskas-%E2%80%9EMasiniai-are%C5%A1tai-ir...-44%E2%80%93353-m.%E2%80%9C-LT-1.pdf>

²⁵ BUBNYS, Arūnas (1997). *Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941-1944)*. [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/Leidyba/1/arunas1.htm>

Veikaluose, kuriuose yra užsimenama apie sovietinius teismus Lietuvoje, pateikiami apibendrinamojo pobūdžio teiginiai, kad „teismai atvirai ignoravo žmogaus ir piliečių teisių pažeidimus, stiprino ekonominį ir socialinį spaudimą, o sprenddami bylas vadovavosi sovietine ideologija ir stiprino sovietinį režimą“²⁶. Sistemingi žmogaus ir piliečių teisių pažeidimai apėmė savavališką sulaikymą be aiškių kaltinimų, teismų priklausomumą nuo SSRS vykdomosios valdžios, nekaltumo prezumpcijos principo nesilaikymą ir kankinimu gautus įrodymus, kurie teismo procese buvo laikomi pakankamu pagrindu taikyti baudžiamąją atsakomybę. Teisė į gynybą teismo proceso metu buvo užtikrinta, tačiau advokato dalyvavimas procese buvo tik formalus. Advokatai visada sutiko su prokuroro siūlymais ir prašymais, neturėjo savarankiškų prašymų dėl įrodymų išsireikalavimo, tyrimo ar vertinimo bei visiškai ir pilnai pripažindavo teisiųjų kaltę kaip neabejotinai įrodytą²⁷.

Sovietų žiaurumas atsiskleidė naudotų kankinimų metoduose – tardomieji buvo mušami guminėmis lazdomis ir kumščiais, revolverių vamzdžiais subadomi į krūtine ir pečius, galvos buvo trankomos į sieną - tokių pavyzdžių buvo be galo daug²⁸. Kankinimai nenutrūkdavo net pasibaigus tardymams: per naktį iškankintiems kaliniais buvo draudžiama kameroje atsigulti ir miegoti, jie buvo laikomi be maisto ir vandens, dėl antisanitarinių sąlygų plisdavo užkrečiamos ligos, tardomieji sutindavo, pamėlynuodavo²⁹. Atsižvelgiant į tai, jog kankinimo metodų tardytojai buvo apmokami instruktorių iš Sovietų Sąjungos³⁰, nekyla abejonių, jog šis brutalus būdas išgauti įrodymus buvo leistinas ir įprastas sovietiniame teismo procese.

Apibendrinant galima teigti, jog kankinimu gauti įrodymai totalitarinių režimų laikotarpiu teismo procesuose buvo ne tik pagrindinis, bet ir sistemiškai taikytas metodas išgauti asmenų prisipažinimą apie tariamai padarytas veikas. Naudojami kankinimai pasižymėjo itin žiauriomis formomis ir trukdavo ilgą laiką, kol asmuo palūždavo ne tik fiziškai, bet ir psichologiškai bei pasakydavo tai, ką tikėjosi išgirsti tardymo skyriaus ar slaptosios policijos darbuotojai. Svarbu pabrėžti, jog kankinimai teismo procese buvo plačiai naudojami, tačiau oficialios dokumentacijos, patvirtinančios šios priemonės naudojimą teismo procese buvo slepiamos, o pats procesas oficialiai buvo įvardijamas „fizinio poveikio priemonėmis“ arba „aktyviu tardymu“

²⁶ SAGATIENĖ, Dovilė (2013). *Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940 – 1941 ir 1944 – 1953 metais*. [interaktyvus] <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2183119/datastreams/MAIN/content>

²⁷ LASTAUSKIENĖ, Giedrė (2025). Nacistinės Vokietijos kolaborantų bylos Sovietinėje Lietuvoje – atvejų analizė. [interaktyvus] <https://www.journals.vu.lt/teise/lt/article/download/42276/39575>

²⁸ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Sovietinis genocidas ir jo padariniai*. [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

²⁹ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Sovietinis genocidas ir jo padariniai*. [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

³⁰ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Sovietinis genocidas ir jo padariniai*. [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>

sovietinėje teisinėje sistemoje ir „griežtuoju tardymu“ nacistų teisminiuose procesuose. Šios totalitarinės valstybės vartotos sąvokos sudarė prielaidas tardytojams imtis bet kokių priemonių, jog būtų išaiškinta „tiesa“ bei padėjo nuslėpti realų kankinimų mastą, sudarant pagrindą teismams remtis kankinimo metu gautais įrodymais kaip pagrįstais bei skirti sankcijas teisiamiesiems.

3. Kankinimais gautų įrodymų leistinumumas teismo procese po Antrojo pasaulinio karo ligi šių dienų

Po Antrojo pasaulinio karo prasidėjo išskirtinai reikšminga teisinė transformacija, turėjusi ilgalaikį poveikį kankinimų naudojimo teismo procese draudimui. Karo metų įvykdyti nusikaltimai žmoniškumui ir totalitarinių režimų naudota praktika įrodymų rinkime paskatino tarptautinę bendruomenę formuoti standartus, aiškiai draudžiančius kankinimą teismo procese. Nuo šio laikotarpio kankinimas įvairiuose teisės aktuose pradėtas vertinti ne tik kaip neteisėtas, bet ir kaip fundamentalias žmogaus teisės pažeidžianti praktika.

3.1. Kankinimo samprata po Antrojo pasaulinio karo iki šių laikų

Netrukus po Antrojo pasaulinio karo pabaigos, 1945 m., priimta Jungtinių tautų chartija, kurios preambulėje pabrėžiamos pagrindinės žmogaus teisės, asmenybės orumas bei vertė³¹. Nors ši Chartija tiesiogiai neįtvirtino kankinimo draudimo teismo procese, joje akcentuojama žmogaus teisių ir orumo apsauga leidžia daryti pagrįstą prielaidą, kad būtent šiame dokumente glūdi kankinimo, kaip teisinio instituto, atsisakymo ištakos. Tolimesnė kankinimo draudimo raida atsispindi 1948 metais priimtoje Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, kurios 5 straipsnyje aiškiai nustatyta, jog niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurų, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį ar būti taip baudžiamas³². Tad Jungtinių Tautų Chartija ir Visuotinė žmogaus teisių deklaracija tapo esmine atrama tarptautinei bendruomenei formuojant nuostatą atsisakyti kankinimo ne tik kaip baudmės formos, bet ir kaip įrodymų rinkimo priemonės teismo procese.

Pirmą kartą kankinimo sąvoka buvo apibrėžta 1975 m., Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO) Generalinės Asamblėjos deklaracijoje, kurioje kankinimas įvardytas kaip sunkinanti ir tyčinė žiauraus, nežmoniško ir asmens orumą žeminančio elgesio ar baudimo forma³³. Ši deklaracija tapo pagrindu 1984 metų JTO Konvencijai prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą, kurioje

³¹ Jungtinių tautų chartija (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557.

³² Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497.

³³ Declaration on the Protection of All Persons from being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (1975) UNA(01)/R3 1.

pateikiamas detalus kankinimo apibrėžimas. Minėtoje konvencijoje kankinimo sąvoka apibrėžta kaip bet koks veiksmas, kuriuo asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar psichinis skausmas arba kančia siekiant išgauti iš jo ar trečiojo asmens informaciją arba prisipažinimą, nubausti jį už kokį nors veiksma, kurį jis arba trečiasis asmuo įvykdė ar yra įtariamas jį įvykdęs, arba įbauginti ar priversti jį arba trečiąjį asmenį ką nors padaryti, arba dėl bet kurios kokių nors diskriminavimo grindžiamos priežasties, kai tokį skausmą ar kančią sukelia viešosios valdžios pareigūnas ar kitas oficialias pareigas einantis asmuo arba kai jis sukeliamas jam kurstant arba sutinkant ar jo tyliu pritarimu. Šis apibrėžimas neapima tik teisėtomis sankcijomis sukeliamo, joms būdingo arba su jomis susijusio skausmo ar kančios³⁴.

Po Antrojo pasaulinio karo tarptautinėje teisėje palaipsniui susiformavo nuoseklus kankinimo draudimas, grindžiamas žmogaus teisių, asmens orumo ir vertės apsaugos principais. Pirminiai tarptautiniai dokumentai sudarė pagrindą vėlesniam kankinimo instituto teisiniui reglamentavimui, kuris XX amžiaus antroje pusėje buvo sukonkretintas, ypač Jungtinių Tautų sistemoje. 1984 metų JTO Konvencijoje pateiktas kankinimo apibrėžimas leido aiškiai išskirti esminius šio draudžiamo elgesio požymius, o regioniniu lygmeniu kankinimo draudimas buvo įtvirtintas Europos Žmogaus Teisių konvencijoje, kurios turinys toliau plėtojamas per Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją.

3.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo formuojama praktika dėl kankinimais gautų įrodymų leistinumą teismo procese

EŽTT pagrindinis tikslas užtikrinti, jog būtų atsižvelgiama į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintas nuostatas, jomis vadovautųsi kiekviena Europos Sąjungos valstybė narė ir žmogaus teisės bei laisvės būtų ginamos remiantis visuotinai pripažintais EŽTT formuojamais precedentsais, kurie besąlygiškai draudžia kankinimą ar nežmonišką elgesį.

EŽTT Didžiosios kolegijos sprendime byloje Jalloh prieš Vokietiją buvo nustatyta, jog net ir esant sudėtingiausioms aplinkybėms, pavyzdžiui, kovojant su terorizmu ir organizuotu nusikaltimu, Konvencija visiškai draudžia kankinimus ir nežmonišką ar žeminantį elgesį, ar baudimą³⁵. EŽTT konstatavo, jog pažeidžiant EŽTK 3 straipsnį, buvo pažeista ir 6 straipsnio 1 dalis, užtikrinanti teisę į sąžiningą teismo procesą, tačiau teismas pabrėžė, jog tokią išvadą galima daryti tik tuomet, kai yra išnagrinėtos ir įvertintos konkrečios bylos aplinkybės. Komentuojamos bylos kontekste policijos pareigūnų sulaikytas asmuo, įtariamas narkotikų prekyba, nurijo mažą plastikinį maišelį. Prokuroras nurodė duoti įtariamajam vėmimą skatinančių priemonių, jog nedelsiant įrodymai būtų surinkti. Įtariamasis atsisakė vykdyti tokį nurodymą, todėl

³⁴ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497

³⁵ Jalloh prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 54810/00, [2006-07-11]. ECLI:CE:ECHR:2006:0711JUD005481000.

nurodymas buvo vykdomas per prievartą įtariamąjį laikant keturiems pareigūnams, kol medicinos darbuotojas per nosį įkišo skrandžio zondą ir suleido būtinus medikamentus. EŽTT nurodė, jog su pareiškėju buvo elgiamasi nežmonišškai ir žeminančiai, todėl buvo pažeistas EŽTK 3 straipsnis, o naudojant tokiu būdų surastus įkalčius kaip įrodymą buvo pažeistas ir EŽTK 6 straipsnis - pareiškėjo teisė pačiam nekaltinti savęs. EŽTK tekste tokia kaltinamojo teisė nėra įtvirtinta *expressis verbis*, bet traktuojama kaip teisė į sąžiningą (teisingą) procesą sudedamoji dalis³⁶. Taigi, ši byla atskleidžia, jog įkalčiai, nesvarbu, ar tai būtų prisipažinimas, ar realūs įrodymai, gauti panaudojant smurtą, žiaurumą ar kitas kankinimo formas, neturėtų būti vertinami kaip aukos kaltės įrodymas, neatsižvelgiant į jų įrodomąją vertę³⁷.

Nepaisant to, kokie argumentai buvo pateikti byloje Jalloh prieš Vokietiją pripažįstant EŽTK 3 ir 6 straipsnius pažeistais, kiek kitoks požiūris buvo suformuotas Didžiosios kolegijos byloje Gäfgen prieš Vokietiją. Pareiškėjas buvo nuteistas už tai, jog į savo butą įsiviliojo vaiką, jį uždusino, paslėpė kūną ir pareikalavo išpirkos už vaiką iš tėvų, kurie nežinojo, jog jų vaikas jau nebegyvas. Tardymo metu policijos pareigūnai, manydami, jog vaikas vis dar gyvas, grasino įtariamajam, jog panaudos kankinimus, jei nebus atskleista vaiko buvimo vieta, todėl įtariamasis prisipažino. Vokietijos teismai neleido šio prisipažinimo naudoti kaip įrodymo, nes jis buvo gautas prievarta. Teismo proceso metu įtariamasis vėl prisipažino, nors jam buvo paaiškinta jo teisė tylėti ir tai, jog ankstesnis prisipažinimas negali būti laikomas įrodymu. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teisme pareiškėjas teigė, jog visi įrodymai, kuriais remiantis jis buvo pripažintas kaltu, buvo gauti dėl to, jog pareiškėjui buvo grasinama. EŽTT didžiosios kolegijos sprendimu nustatyta, jog grasinimas kankinti yra nežmoniškas elgesys, todėl buvo pažeistas EŽTK 3 straipsnis. Teismas pabrėžė, jog Konvencijos 3 straipsnis įtvirtina vieną iš pagrindinių demokratinės valstybės vertybių, todėl nuo šio straipsnio negalima nukrypti net ir tuo atveju, kai yra visuotinė nepaprastoji padėtis, kelianti grėsmę žmonių gyvybei ar valstybei³⁸. Svarbu pabrėžti, jog šioje byloje teismas nenustatė sąžiningo (teisingo) proceso principo pažeidimo, kuris yra įtvirtintas EŽTK 6 straipsnyje. Nors šią nuomonę kritikavo kai kurie Didžiosios kolegijos teisėjai, dauguma nusprendė, jog straipsnis nebuvo pažeistas, nes priešingai nei Konvencijos 3 straipsnis, 6 straipsnis nenustato absoliučios teisės, todėl proceso teisingumas yra pažeidžiamas tik tuo atveju, jei įrodyta, jog 3 straipsnio pažeidimas turėjo įtakos proceso baigčiai³⁹. EŽTK nusprendė, jog priežastinis ryšys tarp

³⁶ GODA, Gintaras (2011). *Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese*. [interaktyvus] <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/lt/article/view/148/114>

³⁷ Jalloh prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 54810/00, [2006-07-11]. ECLI:CE:ECHR:2006:0711JUD005481000.

³⁸ Gäfgen prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 22978/05, [2010-06-01]. ECLI:CE:ECHR:2010:0601JUD002297805.

³⁹ Gäfgen prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 22978/05, [2010-06-01]. ECLI:CE:ECHR:2010:0601JUD002297805.

grasinimo kankinti ir apkaltinamojo nuosprendžio buvo nutrūkęs, nes 3 straipsnio pažeidimas tyrimo metu neturėjo įtakos pareiškėjo savanoriškam prisipažinimui teismo procese⁴⁰. Taigi kankinimu ar nežmonišku elgesiu gautais parodymais negalima remtis net ir esant situacijai, kuomet kyla pavojus vieno ar kelių žmonių gyvybėms, tačiau EŽTT, atsižvelgdamas į konkrečias bylos aplinkybes, sprendžia, ar tokiu būdu gauti įrodymai pažeidžia tik EŽTK 3 straipsnį, ar ir 6 straipsnį.

Aptartos situacijos apima draudimą teisėsaugos institucijoms remtis įrodymais, gautais kankinimo ar nežmoniško elgesio būdu, tačiau EŽTT yra pasisakęs ir apie trečiųjų asmenų kankinimo būdu gautų įrodymų leistinumą. Byloje Čwik prieš Lenkiją nustatytos faktinės aplinkybės apima situaciją, jog pareiškėjas buvo teistas už didelio kiekio kokaino kontrabandą, kurią bandė realizuoti su kitais bendrininkais, kurie bendradarbiavo su narkotikų karteliu. Vėliau pareiškėjas ir vienas iš bendrininkų, identifikuojamas kaip K.G., neįtraukdami kito bendrininko, identifikuojamo kaip L.P., pradėjo tiesiogiai bendradarbiauti su karteliu. Tarp L.P. ir kartelio kilo konfliktas dėl pinigų nesumokėjimo už kokaino siuntas, todėl kartelis inicijavo L.P. nužudymą, pasitelkdamas samdomą žudiką, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, buvo Jungtinių Amerikos Valstijų Federalinės narkotikų kontrolės administracijos slaptasis agentas ir L.P. buvo sulaikytas. Kai Jungtinių Valstijų valdžios institucijos paleido L.P., pastarasis pareiškė, jog pareiškėjas ir K.G. jam skolingi pinigų ir įsakė savo bendrininkams pagrobtį ir nužudyti pareiškėją ir K.G. Pirmosios instancijos teismas nustatė, kad pareiškėjui pavyko pabėgti, o K.G. buvo pagrobtas, nuvežtas į namą, kur buvo uždarytas rūsyje ir kankinamas, siekiant priversti jį atskleisti kokaino ir pinigų saugyklos vietą, o tardymo procesas buvo įrašinėjamas į audiokasetę. Iš pradžių K.G. priešinosi, bet vėliau atskleidė visą informaciją, kurios reikalavo „tardytojai“. Vėliau K.G. buvo perkeltas į kitą namą, iš kurio policija išlaisvino auką ir paėmė audiokasetę, kurios įrašas buvo naudojamas baudžiamajame persekiojime ir teisme. EŽTT pažymėjo, jog Konvencijos 3 straipsnyje nustatyti principai yra labai svarbūs nagrinėjant pareiškėjo skundą, todėl, kad 3 straipsnyje nustatytas draudimas netinkamai elgtis saugo kiekvieną asmenį, neatsižvelgiant į tai, ar netinkamai elgiasi valstybės pareigūnas, ar privatus asmuo⁴¹. EŽTT nusprendė, jog K.G. pareiškimai buvo įrašyti pažeidžiant EŽTK 3 straipsnį ir pakartojo anksčiau suformuotą precedentą, jog įrodymai, gauti pažeidžiant Konvencijos 3 straipsnį, neatsižvelgiant į tai, ar toks elgesys klasifikuojamas kaip kankinimas, nežmoniškas ar žeminantis elgesys, daro visą procesą neteisingu, pažeidžiant EŽTK 6 straipsnį, nepriklausomai nuo įrodymų reikšmingumo ar jų lemiamos įtakos nuteisimui. Taigi Teismas pareiškė, jog nėra skirtumo tarp teisėsaugos institucijų netinkamo elgesio renkant įrodymus teismo procese ir panašaus netinkamo elgesio privačių asmenų atžvilgiu.

⁴⁰ Gäfgen prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 22978/05, [2010-06-01]. ECLI:CE:ECHR:2010:0601JUD002297805.

⁴¹ Čwik prieš Lenkiją [EŽTT], Nr. 31454/10, [2020-11-05]. ECLI:CE:ECHR:2020:1105JUD003145410.

Apibendrinus šią dalį galima teigti, jog Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendimuose pakartoja EŽTK 3 straipsnį ir formuoja precedentą, jog EŽTK 3 straipsnyje nustatytas netinkamas elgesys draudžiamas ne tik teisėsaugos institucijoms, bet ir privatiems asmenims, renkantiems įrodymus. Teismas pabrėžia, jog Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas taip pat reiškia ir 6 straipsnio pažeidimą, tačiau kiekvieną kartą būtina vertinti konkrečias bylos aplinkybes, kad būtų galima daryti tokią išvadą. Todėl įkalčiai, nesvarbu, ar tai būtų prisipažinimas, ar realūs įrodymai, gauti panaudojant smurtą, žiaurumą ar kitas kankinimo formas, neturėtų būti vertinami kaip aukos kaltės įrodymas, neatsižvelgiant į jų įrodomąją vertę.

Išvados

Atlikta analizė leidžia išskirti du viduramžiais egzistavusius požiūrius į kankinimus gautų įrodymų leistinumą. Pirmuoju požiūriu germanų teisės tradicijoje ir Lenkų teisėje kankinimais gauti įrodymai buvo laikomi leistinais, nes ordalijos buvo suprantamos kaip Dievo valios ir objektyvios tiesos atskleidimo būdas. Teismo išbandymai ugnimi ir vandeniu buvo ne tik įtvirtinti teisės šaltiniuose, bet ir plačiai taikomi praktikoje sprendžiant sudėtingas bylas. Antruoju požiūriu, kanonų teisėje, kankinimais gauti įrodymai vis vien buvo laikomi leistinais, nes Ordalioms praradus reikšmę, prisipažinimas ėgijo išskirtinę svarbą, o būtent kankinimas tapo pagrindine priemone jam išgauti.

Totalitarinių režimų metu teismo procesuose plačiai naudojami kankinimai pasižymėjo itin žiauriomis formomis ir trukdavo ilgą laiką, kol asmuo palūždavo ne tik fiziškai, bet ir psichologiškai bei atskleidavo tai, ką tikėjosi išgirsti tardymo skyriaus ar slaptosios policijos darbuotojai. Svarbu pabrėžti, jog kankinimai teismo procese buvo plačiai naudojami, tačiau oficialios dokumentacijos, patvirtinančios šios priemonės naudojimą teismo procese buvo slepiamos, o pats procesas oficialiai buvo įvardijamas „fizinio poveikio priemonėmis“ arba „aktyviu tardymu“ sovietinėje teisinėje sistemoje ir „griežtuoju tardymu“ nacistiniuose teismo procesuose.

EŽTT bylose pakartojamas EŽTK 3 straipsnį ir formuoja precedentą, jog EŽTK 3 straipsnyje nustatytas netinkamas elgesys draudžiamas ne tik teisėsaugos institucijoms, bet ir privatiems asmenims renkantiems įrodymus. Teismas pabrėžia, jog Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas dažniausiai reiškia ir 6 straipsnio pažeidimą. Todėl įkalčiai, nesvarbu, ar tai būtų prisipažinimas, ar realūs įrodymai, gauti panaudojant smurtą, žiaurumą ar kitas kankinimo formas, neturėtų būti vertinami kaip aukos kaltės įrodymas neatsižvelgiant į jų įrodomąją vertę.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai:

Declaration on the Protection of All Persons from being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. (1975) UNA(01)/R3 1
Jungtinių tautų chartija (1945). Valstybės žinios, 2002, 15-557.
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). Valstybės žinios, 2006, 68-2497.
Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 15 (1950). TAR, 2022, 2432.
Salijų įstatymas (1999), Iš: Užsienio teisės istorijos chrestomatija, Vasiliauskas V. (sud.). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 17-26.

Specialioji literatūra:

ARENDT, Hannah (2001). Totalitarizmo ištakos. Vilnius: „Tyto alba“.
DAUMANTAS, Juozas (1990). Partizanai. Vilnius: Vaga
LANGBEIN, H.J. (1977). Torture and the law of proof Europe and England in the ancient regime. Čikaga: University of Chicago press.
LIPPMAN, Matthew (1993). They shoot Lawyers Don't They? Law in the Third Reich and the Global Threat to the Independence of the Judiciary. California Western International Law Journal, Volume 23, Number 2.
MACHOVENKO, J. (2013). Teisės istorija. Vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras.
MACHOVENKO, J. (2007). Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai. Vilnius: Justitia.
MAKSIMAITIS, M. (1998). Užsienio teisės istorija. Vadovėlis. Vilnius: Justitia.
SADOWSKI, P. (2023). Tortury w świetle bulli Ad extirpanda (1252) papieża Innocentego IV. Miscellanea Historico-Iuridica, XXII, z. 1
ŠAPOKA, G. (1999). Ordalių senovės teismo procese. Jurisprudencija, 14(6)

Teismų praktika:

Ćwik prieš Lenkiją [EŽTT], Nr. 31454/10, [2020-11-05]. ECLI:CE:ECHR:2020:-1105JUD003145410.
Gäfgen prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 22978/05, [2010-06-01]. ECLI:CE:ECHR:2010:-0601JUD002297805.
Jalloh prieš Vokietiją [EŽTT], Nr. 54810/00, [2006-07-11]. ECLI:CE:ECHR:2006:-0711JUD005481000.

Kiti šaltiniai:

ANUŠAUSKAS, A. (2005) Masiniai areštai ir kankinimai 1944-1953 m. Mokslinis tyrimas. Tarptautine komisija nacių ir sovietų okupaciniu režimu nusikaltimams Lietuvoje iverinti, [interaktyvus] www.komisija.lt
ANUŠAUSKAS, A. (2004-01-30) Sovietinis genocidas ir jo padariniai. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, [interaktyvus] <https://www.genocid.lt/>
BUBNYS, Arūnas (1997). Vokiečių ir lietuvių saugumo policija (1941 – 1944). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.genocid.lt/Leidyba/1/arunas1.htm>

GODA, Gintaras (2011). Absoliučiai draudžiami veiksmai baudžiamajame procese. [interaktyvus]. Prieiga per internetą <https://www.zurnalai.vu.lt/teise/lt/article/view/148/114>

Klapperfeld kalėjimas. Žr. daugiau oficialioje svetainėje. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://klapperfeld.de/en/permanent-exhibitions/history-of-the-former-police-prison-and-its-use-during-national-socialism-1886-1945/gestapo-interrogation-methods/>

LASTAUSKIENĖ, Giedrė (2025). Nacistinės Vokietijos kolaborantų bylos Sovietinėje Lietuvoje – atvejų analizė. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.journals.vu.lt/teise/lt/article/download/42276/39575>

Okupacijų ir laisvės kovų muziejus. Žr. daugiau oficialioje svetainėje. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://olkmlt.lt/>

PRZEGIEŃKA, Marcin (2024). Gestapo. The Third Reich's political police. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/english-content/105822,-Gestapo-The-Third-Reichs-political-police.print>

SAGATIENĖ, Dovilė (2013). Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940 – 1941 ir 1944 – 1953 metais. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2183119/datastreams/MAIN/content>

Kankinimu gautų įrodymų leistinumumas teismo procese

SANTRAUKA

Šiame darbe yra pateikiama įžvalga apie kankinimu gautų įrodymų leistinumą teismo procese apimant Viduramžių ir Totalitarinių režimų laikotarpius bei analizuojama šiuolaikinė Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika šiuo klausimu. Temos aktualumą lemia tai, jog kankinimai jau nuo ankstyvųjų Viduramžių buvo naudojami kaip viena pagrindinių priemonių nustatyti asmens kaltumą ir išgauti asmens prisipažinimą, o galutinai šis institutas buvo pasmerktas tik po Antrojo pasaulinio karo, kuris sukrėtė pasaulį masiniais žmogaus teisių pažeidimais. Darbe akcentuojamos priežastys, kodėl kankinimai tapo vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso įrankių siekiant išaiškinti faktines bylos aplinkybes bei interpretuojamas kankinimų „teisėtumas“ aptariamų laikotarpių kontekste. Analizuojamas kankinimu pagrįstumas, dažnumas ir efektyvumas teismo procese, taip pat aprašoma, kokiais būdais asmenys buvo kankinami bei jų poveikis prisipažinimui. Šio darbo tikslas parodyti šio instituto kismą, vertinimo pasikeitimą, atsižvelgiant į tai, kaip transformavosi požiūris į kankinimų gautų įrodymų patikimumą. Šiame darbe taip pat siekiama išgryninti kriterijus, kuriais šiais laikais vadovaujasi Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendamas klausimus, susijusius su kankinimu gautais įrodymais.

Admissibility of evidence obtained through torture in court proceedings

SUMMARY

Vaida Sviderskytė, Justina Vasiliauskaitė

This paper provides an insight on the admissibility of evidence obtained through torture in judicial proceedings, covering the periods of the Middle Ages, Totalitarian regimes, and modern case law of the European Court of Human Rights. The relevance of the topic is determined by the fact that torture, since the early Middle Ages, was used as one of the main tools for determining a person's guilt and extracting confessions, and was not fully condemned until after the Second World War, which exposed the world to massive human rights violations. The paper highlights the reasons why torture became a key instrument in criminal procedure for establishing the factual circumstances of cases and discusses the perceived "legality" of torture within the historical contexts examined. It analyses the justification, frequency, and effectiveness of torture in court proceedings, describes the methods used to torture individuals, and evaluates their impact on confessions. The aim of this work is to show how this institution has evolved and how its assessment has changed in line with shifting views on the reliability of evidence obtained through torture. The paper also seeks to identify the criteria currently applied by the European Court of Human Rights when addressing issues related to evidence derived from torture.